

УЧЕБНИЦИТЕ ПО БЪЛГАРСКА СТИЛИСТИКА НА ГРАНИЦАТА XIX/XX ВЕК

Бистра Дикова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

TEXTBOOKS IN BULGARIAN STYLISTICS AT THE TURN OF THE 20th CENTURY

Bistra Dikova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article is dedicated to three textbooks in stylistics, published at the turn of the twentieth century, which marks the beginning of modern Bulgarian stylistics. The book of R. Puhlev contains a short theoretical part. The books of B. Angelov and V. Yordanov are impressively modern with regard to the included problems, as well as the used terms and their definitions. The two texts are juxtaposed and some of the theoretical accomplishments of the authors are highlighted. Both books have been written for didactic purposes, yet they are fundamental for the development of stylistics in Bulgaria.

Key words: history of Bulgarian stylistics, style, style features, text, tropes, stylistic figures

В периода края на XIX – началото на XX век българската стилистика започва своя самостоятелен път. По това време са издадени първите учебници по стилистика, които, макар и да са в голямата си част компилативни, поставят началото на науката. Целта на работата е да се разгледа проблематиката, включена в тези първи издания, да се потърси общото и различното между тях и съвременните изследвания по стилистика.

В самия край на XIX век излиза *Свойства на стила* на Р. Пухлев. Книгата съдържа съвсем кратка теоретична част. Сам авторът пише в предговора, че целта му не е да създаде самостоятелно изследва-

не, а помагало „при изучаване теорията на слога“. В увода Р. Пухлев заключава, че „стилистиката има за цел да разгледа различните страни на изящното, изтънченото в словесното творчество“ (Пухлев 1899: 5). Тя включва три дяла: фигури на речта, свойства на стила и учение за съединение на изреченията в логическо цяло. Авторът си е поставил за задача да разгледа само свойствата на стила, които се отнасят основно до поетическите и ораторските съчинения.

През 1907 г. е отпечатана *Стилистиката* на Б. Ангелов. Тя е доста по-обемна и включва няколко теоретични части. В този учебник е много по-явно обособяването на науката и откъсването ѝ от реторическата традиция. Б. Ангелов определя стилистиката като „онзи дял от словесността, който изучава началата на езиковия стил (стил в израза чрез думи). Стилистиката изучава свойствата на общите средства за израз, дадени в един език (думите и изреченията), а главно особните начини, по които от тези общи средства се обработват индивидуалните стилистични средства“ (Ангелов 1907: 22). За автора „стил е индивидуалният начин, по който един писател схваща нещата и изразява мислите или чувствата си за тях“ (Ангелов 1907: 21). Според Б. Ангелов стилът отразява „индивидуалитета“ на писателя. Концепция, която е близка до генетическата стилистика на К. Фослер и Л. Шпицер.

Българска стилистика на В. Йорданов излиза през 1911 г. Тя е доста сходна със *Стилистиката* на Б. Ангелов, но има и различия. В краткия предговор В. Йорданов подчертава, че е ползвал като основа съчинението на Р. Майер „Немска стилистика“, както и „Поетика, реторика и стилистика“ на В. Вакернагел. Книгата на Р. Майер излиза през 1906 г. – период, в който немската стилистика вече скъсва с реториката под влияние на бурното развитие на езикознанието и психологията на езика. Права е В. Попова, че нашите книжовници не са имали историческия шанс да създават свои теоретични концепции, но за сметка на това са познавали и творчески са използвали достиженията на европейската научна мисъл (Попова 1994: 23).

Отнасяйки термина до всички изкуства, В. Йорданов дефинира стила като „начин на изработка“, „начин на постройка“. Във връзка с художествената реч стилът се определя като „начина, по който един писател се изразява – писмено или устно – чрез езика“ (Йорданов 1922: 25). Стилът има обективна страна, която зависи от темата, и субективна – тя се определя от индивидуалността на автора. Новото е, че стилът вече не се приравнява с индивидуалността на писателя.

Учебниците по стилистика на Б. Ангелов и В. Йорданов са структурирани донякъде по една и съща схема. Започват с уводна

част, в която се изясняват психологически понятия като ум, памет, душа и душевна дейност, въображение, воля. Естествено, опитите да се обясни същността им, са доста наивни от гледна точка на съвременната психология, но по същество са верни. Забележително точно е описан процесът на образуване на думите.

Втората част и при двамата автори е озаглавена *Съчинение*, днес бихме я озаглавили *Текст*. Имат се предвид както устните, така и писмените текстове, както художествените, така и научните и това вече е сериозен принос в обособяването на стилистиката като самостоятелна наука.

Според Б. Ангелов „Съчинение е писмено или устно изложение на мисли, които са представени в известен ред и разкриват една основна мисъл“ (Ангелов 1907: 9). Във всяко съчинение се различава тема, съдържание, план, форма на изложение, израз. Темата, съдържанието и планът съставят вътрешната страна на съчинението; формата на изложение и изразът – неговата външна страна или форма. Авторът приема, че науката, която изучава текстовете, се нарича словесност. Стилистиката е само част от нея, другите две части са теория на прозата и теория на поезията.

Насоките за създаване на съчинения са тясно обвързани с реторическото наследство. Присъстват термините инвенция и диспозиция и макар да липсва *elocutio*, третият етап е именно изборът на формата на изложение и обработката на израза.

По същността си подобно е и изложението за съставяне на съчинение у В. Йорданов. Като цяло обаче звучи доста по-съременно. Авторът отбелязва задължителни характеристики на текста, които са актуални и днес: повърхнинна свързаност и граматическа правилност; тематично единство; цялостност и завършеност на темата. Впечатляващо актуално е наблюдението, че „заглавието трябва да се отличава със звучност, изразителност, късота и да изтъква в най-общ обем съдържанието на съчинението“ (Йорданов 1922: 14).

Говорейки за вътрешна и външна страна на съчинението, В. Йорданов поставя следната задача: „Да се прочете стихотворението „Жив е той, жив е“ (от Хр. Ботев) и да се обърне внимание на мислите и чувствата, изразени в това стихотворение, от една страна, и на езика, чрез който са предадени тия мисли и чувства, от друга“ (Йорданов 1922: 17). В тези думи може да се открият първите зрънца на идеята за лингвостилистичен анализ. „Между съдържание и форма, между вътрешна и външна страна трябва да има пълна хармония, както между двете лица на един и същ предмет. Хубавият език усилва съдържанието, а ло-

шия го накърнява“ (Йорданов 1922: 18). В тази част са включени и разсъждения за правописа и правоговора (дадена е и доста информация по фонетика), както и за ролята на препинателните знаци.

Третата част и в двете разглеждани стилистики е посветена на стила. За Б. Ангелов стилът има три страни: логическа, пластическа (когато отвлечените понятия се представят чрез конкретни образи, а думите са употребени преносно), емоционална. Важен момент от емоционалната страна на стила е звуковата, или музикална, страна. „Пластическата и емоционално-музикална страна на стила съставят заедно художествената страна на стила“ (Ангелов 1907: 25).

Стилът може да се разглежда и откъм синтактическа страна. Всяко съчинение представлява ред от прости и сложни изречения и периоди. На периода е отделено повече внимание. Класификацията на периодите твърде много напомня класификацията на сложните изречения и е чисто синтактичен проблем.

Б. Ангелов разграничава литературен (книжовен) език от просто-народен, като под този термин има предвид диалектите. За чуждите думи е предложен терминът варваризми, а за диалектните – провинциализми. Съвсем кратка е стилистичната забележка, че писателите могат да използват провинциализмите за речева характеристика на героите.

За В. Йорданов стилът има пет страни: логична, пластична (картинна), емоционална, музикална и синтактична. Според автора пластичният, емоционалният и музикалният елемент „съставят туй, което обикновено се нарича художествена страна на стила“ (Йорданов 1922: 29). Съвсем очевидно тук той повтаря концепцията на Б. Ангелов.

Свойствата на стила, идващи по традиция от реториката, са разглеждани и от тримата автори. Някои от тези свойства са еднакви, други – различни.

Р. Пухлев съвсем основателно изтъква, че стилът може да бъде определен по много начини – фигурален, цветист, изразителен, образен, стегнат, естествен, плавен; или обратно – безцветен, сух, беден, разтегнат, забъркан и т.н. Авторът е избрал да опише следните свойства:

1. Простота – „прост се нарича такъв език, който леко се разбира; това свойство се противопоставя не толкова на сложност, колкото на забърканост“ (Пухлев 1899: 7).

2. Ясност – „една мисъл е ясна, ако под нея не може да се подразбира някоя друга“ (Пухлев 1899: 9). Ясноста се противопоставя на тъмнотата, неопределеността, двусмислеността.

3. Сила – „такова качество на слога, което възбужда у нас приятно чувство на бодрост; висша степен на силата се нарича възвише-

ност“ (Пухлев 1899: 10). В този параграф авторът не е много ясен. Започва с това, че силата на стила зависи от предмета на мисълта. След това обаче дава конкретни съвети за езика, основно за поетическия.

4. Чувство (патос) – такъв е стилът, ако в текста преобладават нежни чувства и трогателни впечатления. Формата трябва да съответства на темата – да е „мека“, а не „рязка“.

5. Насмешка, хумор, остроумие – тук са отнесени осмиването, пародията, карикатурата.

6. Мелодичност – според Р. Пухлев езикът може да бъде сам по себе си мелодичен. Направена е класификация на съгласните по трудност на произнасяне, отбелязано е, че натрупването на съгласни затруднява изговора, препоръчва се да се избягва съседството на две или повече гласни, повторението на еднакви звукове. В тази част обаче е обяснен терминът алитерация – като повтаряне на еднакви звукове или срички в ред думи. Прави впечатление, че към всеки параграф Р. Пухлев посочва имена на автори, чиито произведения притежават съответното качество на стила. Съчинението на Р. Пухлев е изцяло в духа на реторическата традиция.

За Б. Ангелов стилът има два вида свойства: логически и художествени.

1. Логически свойства на стила:

- Яснота на мисълта: „Ние искаме, щото всякоя мисъл да бъде представена под такова стилистично облекло, под каквото тя най-лесно се схваща“ (Ангелов 1907: 37). Тук е разгледан въпросът за прекалената употреба на отглаголни съществителни, за правилното използване на възвратните местоимения и др.
- Точността е резултат от правилната употреба на думите и внимателното използване на синонимите, които невинаги са взаимозаменяеми.
- Късотата на стила се състои в това всяка дума или всяко изречение да са „оправдани“ (Ангелов 1907: 45), и зависи от доброто познаване както на предмета, така и на езика. Късият стил се нарича лаконически, обратното на „разплут“. Късотата на стила се нарушава от грешките тавтология, плеоназъм и паралелизъм (под този термин се разбира изказването на една и съща мисъл по различен начин).
- Чистота – „Чистият стил не употребя думи, които не са познати в книжовния език, или си служи с такива думи само до толкова, доколкото необходимостта го налага“ (Ангелов

1907: 47). Чистотата на стила се нарушава от злоупотребата с варваризми, провинциализми, неологизми и архаизми.

2. Художествени свойства на стила

Разгледан е стилистичният потенциал на различните части на речта. За съществителните имена авторът приема, че „особена сила“ (Ангелов 1907: 52) имат конкретните съществителни, а абстрактните и особено отглаголните въздействат предимно на разума. Стилистично значими са умалителните и увеличителните имена, архаизмите, провинциализмите и неологизмите. Въздействащи могат да бъдат прилагателните имена, когато изразяват „един признак, който е паразит чувствата или въображението на писателя или говорителя“ (Ангелов 1907: 54), същото важи и за наречията. Междуметията пряко предават чувствата. Изразителността на глаголите зависи от тяхната семантика, но най-въздействащи са тези, образувани от съществителни имена, както и ономатопеичните.

Художествените свойства на стила са: естественост, простота, богатство, благородство, духовитост, елегантност, колоритност, живот. Специално внимание е отделено на музикалната страна на стила. Благозвучието е разделено на благозвучие в думите (евфонизъм) и благозвучие в изразите (евритмизъм).

И В. Йорданов описва познатите свойства на стила: ясност, правилност, чистота, точност, краткост (късота), благозвучие, естественост. Зад част от това описание, както и при Б. Ангелов, се крие изследване на стилистичния потенциал на лексикалното езиково равнище. Освен познатите видове думи, като синоними, омоними, архаизми, неологизми, присъстват и групи, които не се срещат в съвременните стилистики. Такава група например са „долни (вулгарни, банални) думи“. Изложението е примесено с множество указания как да се избягват грешки при употребата на думите, за да може стилът да отговаря на определените изисквания.

Очевидно е, че пишейки за свойствата на стила, и тримата автори включват разнообразна проблематика, свързана основно с лексикалното езиково равнище, но също със синтаксиса, със стилистичните грешки и др. Също така очевидно е, че голяма част от определенията, наречени свойства на стила, се използват и днес, но някак по интуиция, без да са специално дефинирани. Стилът на един текст трябва да бъде ясен, точен, естествен, чист и т.н.

Изложението на Б. Ангелов продължава с темата *Средства за художествен израз*. Като „пластическо-емоционални средства“ авто-

рът приема епитетите, художествените наречия и фигурите. Допълващо средство е благозвучието на думите. Отбелязани са постоянните епитети, характерни за народното творчество.

За стилистична фигура авторът дава следното определение: „особен израз, който се отклонява от обикнатия вид или ред на простата реч с цел да произведе по-живо и силно впечатление“ (Ангелов 1907: 59). Различават се два вида фигури: „фигури в думи или тропи“ и „фигури в мисли“ (Ангелов 1907: 59).

„Троп е фигура, която употребя думите в преносно значение“ (Ангелов 1907: 60). Тропите са четири вида:

- метафора – „фигура, която пренася признаци от един предмет върху други въз основа на сходството, което въображението открива между тези предмети“ (Ангелов 1907: 60). Пренасят се признаци от одушевен върху неодушевен предмет, от неодушевен върху одушевен предмет, от конкретен върху отвлечен предмет или върху друг конкретен;
- алегория – „сложна, разпространена върху цял израз метафора“ (Ангелов 1907: 63). И алегорията, и метафората са резултат от „живото въображение“ на писателя;
- метонимия – „троп, който замества името на един предмет с онова на други въз основа на известно близко отношение, в което тези предмети се намират“ (Ангелов 1907: 64). Изброе-ни са различни видове метонимия: символ или емблема вместо звание, титла, положение, име, следствие вместо причина, съдържащо вместо съдържимо, веществото вместо предмета, оръдието на действието вместо самото действие, чувството или идеята вместо носителя, притежателят вместо притежанието, авторът вместо съчинението, мястото вместо събитието;
- антономазия – „троп, който заменя собствено име с нарицателно и обратно“ (Ангелов 1907: 67);
- синекдоха – „троп, който разширява или стеснява значението на една дума, та употребя една дума с по-широко значение вместо друга с по-тясно и обратно“ (Ангелов 1907: 68).

Прави впечатление точността на дефиницията за метонимия; за метафора дефиницията, че представлява прехвърляне на признаци, се среща и днес, макар че и при метафората всъщност се прехвърля названието на един предмет върху друг. Синекдохата, макар да е вид метонимия, и до днес често се описва като отделен троп.

„Фигурите в мисли са особени обрати на речта, които се обработват под влияние на някой особен порив на чувствата, или пък на някое особено съдържание на въображението“ (Ангелов 1907: 69). Те биват:

- сравнение. Отбелязано е т. нар. отрицателно сравнение, характерно за народните песни. Разширеното сравнение е наречено обяснително. Доколко сравнението ще е въздействащо, зависи от следните фактори: естественост, новота или оригиналност, изразителна сила;
- антитеза – според автора антитезата е по-експресивна от сравнението. Особен вид антитеза е т. нар. парадокс (в съвременната терминология – оксиморон);
- хипербола – „фигура, която преувеличава или намалява действителния размер или сила на нещата с цел да поразии въображението и чувството“ (Ангелов 1907: 75);
- градация (степенословие или климакс);
- перифраза – „фигура в мисъл, която описва един предмет или едно действие, вместо да го назове пряко с името му“ (Ангелов 1907: 77). Когато замества названия на „груби или срамни неща“, се нарича евфемизъм;
- олицетворение – на природни явления, отвлечени понятия или неодушевени предмети се приписват човешки качества;
- ирония – „фигура в мисъл, която изказва насмешка или подигравка под една форма, под която се мисли противно на онова, що се казва“ (Ангелов 1907: 80). Ирония, основана върху двусмислица в резултат на употребата на омоними или въобще на двусмислица, се определя като каламбур. Иронията бива два вида: хумор и сарказъм;
- обръщение;
- възклицание и питане – от примерите става ясно, че под питане авторът разбира реторичните въпроси.

Б. Ангелов отделя още една група фигури, които нарича строитни. „Строитни или граматически фигури са изрази, които употребят думите в пряк смисъл, но в един особен ред и сглоб, що се отклонява от реда на обикновенната реч“ (Ангелов 1907: 85).

- етимологическа фигура – „изказва един образ под два различни вида – глагол и съществително, прилагателно и съществително, глагол и наречие“ (Ангелов 1907: 85);
- повторение. Повторението в началото или в края и в началото на последователни стихове е наречено полилогия;

- плеоназъм – една и съща мисъл се изразява по няколко начина под различна форма;
- апозиция – терминът не е обяснен ясно, от примерите изглежда, че става дума за обособени части;
- елипса – изпускане на думи, които лесно се подразбират. По този начин се придава късота и сила на израза;
- инверсия;
- конверсия – „фигура, съставена от два наспоредни израза, у които едни и същи думи различно се съединяват, та по този начин изразяват различни отсенки на една мисъл“ (Ангелов 1907: 90), напр.: *Тежко на плещи без глава – Горко на глава без плещи.*

При В. Йорданов също присъства част за тропи и фигури. Според автора тропите са три вида – метонимия, синекдоха и метафора. Дефинициите са доста неясни и като цяло съвпадат с определянето на самата дума троп. „Трите споменати тропи представят трите степени на изменяващото именуване“ (Йорданов 1922: 72) и според автора най-въздействаща е метафората, най-слабо въздействаща – метонимията. Въпреки крайно неясните дефиниции примерите, с които са илюстрирани тропите, са по същество верни. Към метонимията е включена и антономазията. И тъй като авторът правилно констатира, че метафората се основава на сравнение и сходство, веднага след нея в частта за тропите е включено сравнението. Разликата се състои в наличието на „съюза“ *като*. Отбелязано е и логическото сравнение, наречено научно, което няма художествена функция. Следващият троп е одухотворение (олицетворение, персонификация, прозопопея). Разбирането е традиционно, макар олицетворението и персонификацията да се приравняват, както и при Б. Ангелов. Още един синтактико-стилистичен похват е включен неподходящо сред тропите. Наречен е успоредност (паралелизъм) и се изразява в еднородни части на изречението или в синтактичен паралелизъм. Следва изложението за алегория, дефинирана като „сложна, разпространена метафора“ (Йорданов 1922: 83). Според автора сравнението се развива в метафора, а метафората – в алегория – трите тропа са едносъщностни и взаимно свързани. Символът е определен като „образ, в който, въз основа на сходство, се влага известно значение, мисъл или идея“ (Йорданов 1922: 85) и е много сходен с одухотворението и алегорията. Следващият описан троп е перифразата. Наречена е още описателен израз и е определена като форма на метонимия. В раздела за тропи са включени също хипербола, ирония, антитеза и климакс.

Както е видно, изложението за тропи и фигури при Б. Ангелов е доста по-подробно и по-добре систематизирано.

В стилистиката на В. Йорданов най-много място е отделено на синтактичното равнище. Вероятно под влияние на Р. Майер, според когото по думите на самия В. Йорданов трябва „да се базира стилистиката върху синтаксиса“ (Йорданов 1922: 3).

Специална част е посветена на свързването на думите. Освен познатите вече поучения за необходимостта от логическа връзка между думите тук е включено и изложението за повторение. Авторът говори за повторенията със стилистична цел, с цел „да се изтъкне по-нагледно мисълта или да се даде на израза по-голяма задушевност“ (Йорданов 1922: 49). Повторенията биват следните видове: анафора, палилогия (дн. мезофора), етимологична фигура, флективни. Повтарянето на определено съдържание с други думи е наречено натрупване и е отбелязана връзката му със синонимите. Тази част завършва с темата за епитет, като за епитети се приемат само художествените определения. Отбелязани са и постоянните епитети в народното творчество.

В. Йорданов продължава изложението със „Стилистика на изречението“. И тук има една впечатляваща със съвременното си звучене мисъл: „Стилистиката пък учи за изкусните моменти в изречението, т.е. отклоненията от нормалния ред, изкусното съчетание на думите и пр.“ (Йорданов 1922: 55). В. Йорданов твърди, че изреченията в прозата също трябва да имат подходящ ритъм, мелодия и темпо, за да бъде стилът благозвучен, но разсъжденията му не са много ясни. Друго изискване към изречението е неговото единство откъм съдържание. Със стилистична цел това единство може да се нарушава от т. нар. вмъкване (парантеза, т.е. вметнати думи и изрази) само когато авторът се позовава на чужди думи или речта като че ли преминава в диалог. Доста проникателна е забележката, че епитетът също може да се разглежда като парантеза. Единството на изречението често се нарушава и от необичайния му строеж, но тук на помощ могат да дойдат препинателните знаци. Според автора тирето и двоеточието също могат да изпълняват стилистични функции. Повече място е отделено на многоточието, знак за така наречения размисъл. То показва, че най-важното е оставено недоизказано и така се дава „храна, простор и занятие на фантазията“ (Йорданов 1922: 62) на читателя. На размисъла е противопоставена елипсата, чиято стилистична функция се изразява само в това, че придава краткост на стила и спомага да се избягват повторенията.

Видовете изречения са разгледани в стилистичен аспект. Според В. Йорданов възклицателните изречения образуват стилистичната фигура възклицание, въпросителните – питане (и В. Йорданов под питане разбира реторичните въпроси). Сродна на тези две фигури е обръщението. Изявителните изречения са най-широко използвани и не са стилистично маркирани. Отбелязан е още един вид изречения, наречени символични, изразени само с частица или междуметие. При сложните изречения се обръща внимание на две стилистични възможности – безсъюзие и многосъюзие. Естествено, отделено е и съществено място на периода. Между частите му трябва да има равномерност и целият период да се отличава с благозвучие.

По този начин В. Йорданов, макар и доста неорганизирано, разглежда почти цялата проблематика, свързана със стилистичните възможности на синтактичното равнище.

Направеният преглед показва, че стилистиките на Б. Ангелов и В. Йорданов, въпреки че са замислени като учебници, съдържат сериозни теоретични части. Макар и несистематизирано, в тях е включена по-голямата част от проблематиката, характерна и за съвременните стилистики: стилистични възможности на отделните езикови равнища, особености на текста, стилистични грешки, тропи и фигури. Може да се заключи, че тези два учебника са достойно начало на младата българска стилистика и сериозна основа, върху която да градят следващите поколения стилисти.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1907:** Ангелов, Б. *Стилистика. Учебник за IV клас на мъжките и девически гимназии.* [Angelov, B. Stilistika. Uchebnik za IV klas na mazhkite i devicheski gimnazii.] Пловдив: Издание и печат на Хр. Г. Данов, 1907.
- Йорданов 1922:** Йорданов, В. *Българска стилистика. Учебник за IV клас на реалните училища.* [Yordanov, V. Uchebnik za IV klas na realnite uchilishta.] Пловдив: Книгоиздателство Хр. Г. Данов, 1922, 3. издание.
- Попова 1994:** Попова, В. *Българската стилистика до 50-те години на XX век.* [Popova, V. Balgarskata stilistika do 50-te godini na XX vek.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Пухлев 1899:** Пухлев, Р. *Свойства на стила. Помагало при изучаване теорията на стила в горните класове на мъжките и девически гимназии.* [Puhlev, R. Pomagalo pri izuchavane teoriyata na stila v

gornite klasove na mazhkite i devicheski gimnazii.] Габрово: Печатница на Г. Кежаев, 1899.

Русев 2013: Русев, Р. Учебникът по стилистика на Б. Ангелов. [Rusev, R. Uchebnikat po stilistika na B. Angelov.] <<http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp13/6.3/6.3-6.pdf>> (18.09.2021).